

Міністерство внутрішніх справ України

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

МЕТАФОРА ТА ЇЇ СЕМІОТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

**Матеріали
науково-практичного семінару
17 березня 2017 р.**

Дніпро 2017

УДК 800:101:159.9:16 + 003

Затверджено Науково-методичною радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (протокол № 8 від 25 квітня 2017 року)

Редакційна колегія:

Кузьменко В.В. – доктор філос. наук, професор.

Підлісний М.М. – канд. філос. наук, доцент.

Стояцька Г.М. – канд. філос. наук, доцент.

Шинкаренко І.О. – канд. псих. наук, доцент.

Метафора та її семіотичний контекст : Матеріали науково-практичного семінару: тези доповідей. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 82 с.

До збірника включено тексти доповідей і тези виступів, підготовлені за результатами науково-практичного семінару «Метафора та її семіотичний контекст», що відбувся у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ 17 березня 2017 року.

У матеріалах, представлених у збірнику здійснено соціально-філософську, психологічну та історичну рефлексію метафори як когнітивного феномену, розглянуто його семіотичні, філософські, історичні, політологічні, соціальні, культурологічні аспекти, осмислено метафоричність мислення у політичній, культурній, соціальній, етнічній, національній та інших сферах буттєвості людини, у контексті глобальної міжкультурної і внутрішньо-культурної комунікації.

Для науковців і викладачів, аспірантів і студентів, усіх небайдужих до світоглядно-філософської та гуманітарно-методологічної думки.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір і точність наведених фактів, цитат, даних, власних імен та інших відомостей

Викладені у публікаціях судження, висновки та пропозиції передають погляди

самих авторів, що не завжди поділяється редколегією

© Автори, 2017

© ДДУВС, 2017

З М І С Т

<i>Батраченко І. Г., Каньоса Н. Г.</i>	5
МЕТАФОРА ТА ЇЇ СЕМІОТИЧНИЙ КОНТЕКСТ У ЕКОЛОГІЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ	
<i>Кузьменко В. В.</i>	10
РЕФЛЕКСИЯ ОНТОЛОГИИ МЕТАФОРЫ В ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОМ ЭПОСЕ	
<i>Шепель Ю. А.</i>	14
КОГНИТИВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ЛИНГВИСТИКЕ ИЛИ МЕСТО МЕТАФОРЫ В ТЕОРИИ КОГНИЦИИ	
<i>Гавеля О. М.</i>	19
ІНТЕРПРЕТАТИВНИЙ ОБРАЗ «ДЕРЕВА РОДУ» В КУЛЬТУРНІЙ ПАРАДИГМІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА В ІНДИВІДУАЛЬНІЙ ТВОРЧОСТІ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ	
<i>Крашеніннікова Т. В.</i>	22
СВІТОБАЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ У ХІХ СТОЛІТТІ (НА ОСНОВІ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ)	
<i>Мороз В. Я.</i>	26
ФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ АРХЕТИПІВ У МЕНТАЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	
<i>Нарижний Ю. О.</i>	29
ФИЛОСОФСКАЯ МЕТАФОРА КАК СРЕДСТВО ВИЗУАЛИЗАЦИИ ФИЛОСОФСКИХ ПОНЯТИЙ	
<i>Недря К. М.</i>	32
МЕТАФОРА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ	
<i>Подлесний М. М.</i>	37
СЕМИОТИКА: ПРЕДМЕТ И ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ	
<i>Самандас Н. В.</i>	39
РОЛЬ МЕТАФОРИ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ	
<i>Стояцька Г. М.</i>	42
МЕТАФОРІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ТА ЇХ КОГНІТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	
<i>Царьова І. В.</i>	45
МЕТАФОРА У КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОМУ ДИСКУРСІ СІЧЕСЛАВЩИНИ	
<i>Шинкаренко І. О.</i>	48
НЕНОРМАТИВНА ЛЕКСИКА У МОЛОДІЖНОМУ МОВЛЕННІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОНСТРУКТІВ	
<i>Ядловська О. С.</i>	53
АРХЕТИПИ В НАРОДНИХ КАЗКАХ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ	
<i>Тимофіїва К. М.</i>	56
НАЦІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ МОВНОЇ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ВІЙНА» В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	
<i>Гавеля О. Р.</i>	59
ЗНАКОВА ПРИРОДА ХАРИЗМАТИЧНОСТІ В ОБРАЗІ СУЧАСНОГО РЕЛІГІЙНОГО ДІЯЧА	
<i>Денисенко Є. М.</i>	62
МЕТАФОРА «СИСТЕМИ» У ФІЛОСОФСЬКО-АЛЕГОРИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ	

ФРАНЦА КАФКИ	
<i>Журко Д. О.</i> _____	64
АНТРОПОЛОГІЯ ТА АКСІОЛОГІЯ ПРАВА: ПИТАННЯ СЕМІОЗИСУ	
<i>Коваль О. Й.</i> _____	68
ВИКОРИСТАННЯ МЕТАФОР В ЮРИСПРУДЕНЦІЇ	
<i>Мармута О. О.</i> _____	70
СЕМІОТИКА В ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	
<i>Михайська П. В.</i> _____	73
СЕМІОТИЧНА ПРИРОДА ЗОВНІШНІХ ПРОЯВІВ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ	
<i>Мядзель М. М.</i> _____	75
МЕТАФОРА ЯК ФОРМА ВИРАЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ	
<i>Пархоменко А. О.</i> _____	79
ЗНАКОВА ПРИРОДА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ: СВІТОВИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД	

Крашеннікова Т. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства
та іноземних мов
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СВІТОБАЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ У ХІХ СТОЛІТТІ (НА ОСНОВІ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

Наші давні предки вірили: що весь світ, небо, повітря й земля заповнені богами; що вся природа жива, переповнена дивами. Людина прагнула бути в єдності і в найкращих стосунках з природою, оскільки вона на кожному кроці переконувалась у залежності від неї. Ці вірування знайшли своє віддзеркалення і в художній літературі, зокрема, в літературних казках. М. Торчинський зазначає, що у цілому дослідження міфонімів (і слов'янських, й античних) переважно представлене лексикографічними й енциклопедичними виданнями, у яких характеризуються насамперед екстралінгвальні, а також семантичні, етимологічні, хронологічні й деякі інші особливості міфонімікону. Спираючись на роботи таких дослідників, як Р. Барт, В. Богданов, А. Василенко, В. Вересаєв, В. Войтович, В. Давидюк, Ю. Зайцев, М. Зубов, А. Ішутін, А. Кайсаров, І. Козовик та О. Пономарів, І. Лосєва, Н. Капустін, О. Кірсанова і В. Тахтамишев, Н. Павлюк, а також праці словникового типу А. Білецького, Є. Мелетинського, В. Петрухіна і С. Плачинди, науковець дійшов висновку щодо необхідності створення нової типології міфонімії і запропонував зразок за характером іменованих денотатів, включаючи загальнотеоретичні поняття [8, с. 33-38].

Українську міфологічну лексику в художній літературі ХІХ століття досліджувала А. Василенко. Вона виділяла такі складові міфологічної лексики: **міфоніми** (власна назва, найменування вигаданого суб'єкта або об'єкта в переказах, казках, міфах тощо) на позначення найголовніших богів давньоукраїнського пантеону (Перун, Велес, Дажбог, Сварог); **міфолексеми** на позначення другорядних богів (Мара, Лень); **пандемологічні номінації** (назви нечистиків (*маскулінізована* (чорт, біс) і *фемінізована* (відьма, яга) *диференціація однини та множинна репрезентація* (нечиста сила) на вербальному рівні), *найменування божків і божеств* (Хлібник, Пекун, русалки); **фауністичні міфономіації** (кінь, зозуля, лебідь); **флористичні міфономени** (дуб, осика); **астральні міфологеми** (*солярна* (сонце), *лунарна* (місяць), і *власне астральні* (зірки, зорі); *архетипні міфоніми* (вода, повітря, вогонь, земля); **міфотопоніми** (рай – пекло, цей світ – той світ) [1, с. 6-7].

Кожен із них вимагає окремого аналізу на українському літературному ґрунті, оскільки більшість зазнала дії «народноетимологі .». Значну групу антропонімних назв у текстах літературних казок складають містично-релігійні персонажі, які умовно розділимо на **три групи**.

Міфічні істоти – власні назви міфічних богів, а саме: *Зевес, Даная, Феб, Борей, Морфей, Тавр, Явропа, Паллада, Сатурн, Сатурнович, Афіна, Юпітер, Марс, Еол, Берека, Тор, Аїд* («Енеїда» І. Котляревського).

Містичні істоти – період язичництва відображений через персонажі у художніх творах: *Сонце* постає в образі суворого батька («Казка про сонце та його сина» Дніпрова Чайка), суворої матері («Скривджені й нескривджені» І. Нечуй-Левицький), а у веснянках – богинею. Наші предки розуміли, що сонце є головним джерелом усього життя на землі, тому, разом з іншими народами, перетворило його на окреме божество. У народній творчості українців сонце стояло поряд з Богом. Ю. Федькович у казці «Від чого море солоне?» згадує про *Дажбога* (бога сонця і небесного вогню, що означає «той, хто дає добробут, щастя» [5, с. 24]). До цієї ж групи входять персонажі: *сини промені, сонцевич* («Казка про сонце та його сина» Дніпрова Чайка), *донька Зірниця, Іван Громовик* («Скривджені й нескривджені» І. Нечуй-Левицький). У казці «Верба» В. Гнилозира уособленням правосуддя постає персонаж *матір-сира-Земля*, яка за своїм значенням прирівнюється до Бога.

В антропонімічній системі української літературної казки виділяємо певну кількість апелятивної лексики (переважно абстрактної), що слугує на позначення імен дійових осіб: *Правда* (об'єднує істину і справедливість), на протидію їй існує *Кривда* («Казка про Правду та Кривду» Панас Мирний, «Казка» О. Кониський); *Розум, Наука* («Казка» О. Кониський); *Згода, Незгода* («Як то Згода дім будувала» І. Франко); *Доля* («Три бажання» Б. Грінченко); *Характерність, Звонець, Дід Ненаситець* («Запорожці» І. Нечуй-Левицький).

Крім цього, виявляємо в «Казці про Правду та Кривду» Панаса Мирного персонажів, які показують сім'ю: батько *Гнів*, мати *Темнота*, син *черв'як Сум*, доньки: *Сльоза, Журба*. Популярним персонажем у казках є *Мороз* («Сватання Мороза», «Весілля Мороза» О. Романова). Він постає в різних подобах: *мороз Ніс Червоний, мороз Ніс Синій* («Два морози» Б. Грінченко), *Старий мороз, Морозенко* («Морозова кара» Олена Пчілка, «Казка про Правду та Кривду» Панас Мирний). Реальні персонажі наділені фантастичними рисами та здібностями, постають перед нами в образах: *відьми, чарівниці, чаклунки, 13 віщунів, ворожки, відьмача, запорожця-характерника, чарівника Самоцвіта, баби-казки, діда-ворожбитя*. Лише в казці О. Василенка «Казка про трьох братів-орлів» наявний такий персонаж, як *баба Яга* (Ю. Степанов, вивчаючи походження та значення цього образу, зазначає, що це «персоніфікована задуха і кошмар», «сила», «добра не зла сила», «хвороба» [7, с. 12]). За віруваннями українців, вона богиня смерті, яка живе у потойбічному світі Нав, багатирка царства п'їтьми, родоначальниця і предкиня усіх відьом у світі [2, с. 27-28]. Є в цьому творі *баба Морена*. С. Губерначук у санскриті зафіксував слова *мара* – «смерть» та *марена* – «мор, чума, загроза» [3, с. 194]. Як бачимо, за змістом це різні персонажі, але *баба Морена* є могутніша за *бабу Ягу*. До лісових духів у літературних казках зверталися письменники П. Білецький-Носенко «Три бажання» (*ліший* – міфічна істота, що живе в лісі і випасає лісових тварин [9, с. 120]), І. Франко

«Мавка» (*Мавка* – лісна німфа, демон у вигляді стрункої красивої веселої і добродушної дівчини [4, с. 67]), «Снігурка» Б. Грінченко (*дід-примара*). До містичних належать казкові персонажі *залізний тур, огневий змій* («Від чого море солоне?») Ю. Федькович), *Лиха Година* («Лиха Година» І. Манжура), *перевертні, манії, поторочі, упирами* (упирем ставав померлий, якого родичі не змогли відправити на той світ шляхом трупоспалення. Він змушений був залишатися на цьому світі, нудився тут і – «качав права» зі своїх близьких [5, с. 24]), *вовкулаки* – за народними повір'ями, людина, що обертається на вовка [6, Т. 1, с. 711] («Трьомсин-богатири» І. Манжура). На особливу увагу заслуговує казковий персонаж *Змія*. Образ доброго змія-тотема, розвиваючись на українських землях із трипільських часів, потрапив до українського фольклору. Однак І. Манжура вдається до імпровізації у створенні цього образу. Так, у казці «Іван Голик» змія трьохголовий, у «Трьомсині-богатири» – одноголовий і за своєю суттю це змія-коханець (персонаж незвичний для світових казок).

Істоти релігійного спрямування: Серед жителів пекла переважає такий персонаж, як *чорт* – «надприродна істота, що втілює в собі зло і має вигляд темношкірої людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, нечиста сила, біс, диявол, сатана» [6, Т. 9, с. 362]. Він є персонажем казок Н. Кобринської «Чортище», О. Стороженка «Жонатий чорт», «Закоханий чорт», «Чортова корчма», І. Франка «Як русин товкся по тім світі». У віруваннях українців побутувала думка: якщо згадувати нечистого духа – він з'явиться, тому письменники заміняли ці лексеми описовими конструкціями: *той, що під кручею живе* («Сіра кобила» П. Куліш), *той – не при хаті згадуючи* («Добрана пара» Олена Пчілка), *той сам, про котрого казки на вечорницях розказують* («Без праці» І. Франко), *«той, що болотом трясе»* («Опозиція» І. Франко). На протидію підземним силам існують представники раю. У художній літературі ХІХ століття переважно згадували *Бога* Б. Грінченко («Сирітка»), Дніпрова Чайка («Казка про сонце та його сина»), Є. Гребінка («Мачуха і панночка»), Н. Кобринська («Чортище»). У казці «Закоханий чорт» О. Стороженка окремо вживаються два слова *Бог* і *Господь*, а у «Від чого море солоне?» Ю. Федьковича один вислів – *Господь Бог*. У «Правдивій казці» Г. Кернеренка *Господь-бог* пишеться через дефіс, хоча у «Свині» І. Франка вжито просто слово *Господь*. Він же у казці «Як русин товкся по тім світі» вживає форму *пан біг*.

Отже, враховуючи дослідження науковців, в українських літературних казках виділяємо три групи антропонімно-містичного спрямування: міфічні істоти, містичні істоти та істоти релігійного спрямування. Якщо письменники персонажів перших двох груп просто називали або включали у їхню назву якісь здібності, то антропоніми релігійного спрямування мають низку авторських підходів щодо мовного оформлення. Як бачимо, антропонімна організація української літературної казки не тільки розширила свої межі, а й сприяла виробленню правописної системи тогочасної України.

Література

1. Василенко А. М. Українська міфологічна лексика в художній літературі XIX столітті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. М. Василенко. – К., 2003. – 19 с.
2. Войтович В.М. Українська міфологія. Енциклопедія народних вірувань. – К.: «ФОП Стебеляк», 2014. – 688 с. – С.27-28.
3. Губерначук С. Трипілля і українська мова / С. Губерначук. – К.: Фенікс, 2005. – 232 с.
4. Дзензелівський Й. Українське і слов'янське мовознавство. Збірник праць / Відпов. ред. О. Купчинський. – Львів, 1996. – 519 с.
5. Карпенко Ю. О. Слов'янська міфологія і український фольклор / Ю. О. Карпенко // Мова і стиль українського фольклору: Збірник наукових праць / Ред. кол.: Ю. О. Карпенко та ін. – К.: ІЗМН, 1996. – С.22-33.
6. Словник української мови в 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
7. Степанов Ю. С. Баба-Яга, Яма, Янус, Ясон и другие. К вопросу о «нестрогом» сравнительно-историческом методе / Ю. С. Степанов // Вопросы языкознания. – 1995. – № 5. – С.3-16.
8. Торчинський М. Денотатно-номінативна структура міфонімії як складник української ономастичної терміносистеми / М. Торчинський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (Мовознавство): Збірник наукових праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – Вип. 16. – 430 с. – С.33-38.
9. Хобзей Н. В. Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник / Н. В. Хобзей. – Львів, 2002. – 216 с.